

РОЗДІЛ IV

Рекреаційна географія та географія туризму

УДК 911.3:338.48:379.85(497.2)

Віктор Патійчук

Просторові особливості розвитку релігійно-паломницького туризму в Болгарії

Досліджено передумови розвитку релігійно-паломницького туризму в Болгарії. Вивчено вплив різноманітних чинників на розвиток релігійно-паломницького туризму в країні. Показано роль історичних чинників на формування туризму та паломництва в досліджуваній країні. Встановлено взаємозв'язок окремих галузей туристичного обслуговування населення та роль у цьому процесі культурно-сакральних об'єктів. Розкрито значення релігійно-паломницького туризму для розвитку економіки держави. Розглянуто географію релігійно-паломницьких центрів Болгарії та описано їх головні святині. Вказано основні релігійно-паломницькі центри країни. Визначено головні проблеми та узагальнено перспективи розвитку релігійно-паломницького туризму в Болгарії.

Ключові слова: релігійно-паломницький туризм, фактори розвитку релігійно-паломницького туризму, паломництво, сакральні об'єкти, релігійно-паломницький центр, Болгарія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Болгарія є потужним релігійно-паломницьким центром, оскільки вона володіє значними туристично-паломницькими ресурсами. В ній налічується понад 5 тисяч різноманітних сакральних історичних пам'яток, частина з яких належить до Всесвітньої культурної спадщини, понад 170 православних монастирів, значна частина яких була заснована в період розквіту болгарського православ'я у IX–XIII ст. [2]. Особливими релігійно-паломницькими центрами в країні є православні монастирі, де сконцентровані значні сакральні паломницькі об'єкти, які притягують до себе потоки іноземних туристів. Наявність такої кількості древніх монастирів із цікавою історією та великою кількістю об'єктів для поклоніння стимулює розвиток паломницького туризму в цій країні, що викликає науковий інтерес й зумовило вибір тематики цієї публікації.

Аналіз досліджень цієї проблеми. На сучасному етапі розвитку туризмології питаннями дослідження проблематики паломницького туризму займаються різні науковці як зарубіжні, так й українські. Зокрема проблематика паломництва та туристичного використання сакральних об'єктів описана в працях А. Александрової, О. Бабкіна, О. Бейдика, С. Житенева, В. Сеніна, І. Сміль, Т. Соколова, Є. Печериці, Т. Христова, Є. Шарафанової, В. Якуніна та ін. Наприклад, такі дослідники, як Т. Божук, О. Любіцева, З. Сапелкіна та інші розглядають суть поняття «релігійно-паломницький туризм» із наукової позиції розвитку туристичної індустрії та бізнесу, проте останній має низку важливих відмінностей, не лише теоретичних, а й чисто практичних, що потрібно враховувати, аналізуючи специфіку поширення релігійно-паломницьких турів. Окремі аспекти розвитку релігійно-паломницького туризму Болгарії розглядаються в працях М. Божинової, П. Пейковскої, К. Жекової [1], Т. Себева [14], І. Снегарова [12], А. Ніколова [5], Б. Ніколової [6], К. Бойкікева [2] та ін. Проте цілісної наукової картини щодо розвитку релігійно-паломницького туризму в Болгарії поки що не існує.

Об'єктом дослідження є релігійно-паломницький туризм Болгарії. **Мета статті** – вивчення особливостей сучасного розвитку релігійно-паломницького туризму в Болгарії.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Туризм у Болгарії є однією з прибуткових галузей, що поповнює державний бюджет. Ця країна робить значні ставки на розвиток міжнародного туризму з метою отримання серйозних прибутків від нього, як однієї із перспективних галузей її сучасної економіки. На функціонування туристичної сфери Болгарія в останні роки затрачає понад 50 % від сукупних витрат на розвиток сфери послуг [4]. Так, наприклад, у 2017 р. вона затратила 62 % сукупних інвестицій на реформування туризму в країні, які були виділені на розвиток сфери послуг загалом в державі [8].

Прямі доходи від туризму в Болгарії у 2017 р., за офіційною статистикою, становили 2 млрд євро [9]. Із 8 млн туристів, які приїхали до Болгарії минулого року, приблизно 80 % – із країн ЄС й 20 % – з інших держав, серед яких Україна, Росія, Молдова, Білорусь, Сербія, Македонія. Причому, останні, як свідчить статистика, лишають у Болгарії грошей не менше, ніж туристи з Єврозони [8].

Болгарія була й залишається лідером пляжно-рекреаційного туризму в країнах Центрально-Східної Європи. Проте останній є сезонним явищем й керівництво цієї країни намагається поповнити надходження в державний бюджет за рахунок стимулювання інших галузей туристичного обслуговування населення, які не мають сезонної залежності. Держава має значну кількість культурно-історичних та сакральних об'єктів, що дає їй змогу добре розвивати культурно-пізнавальний, а останнім часом і релігійний туризм, які не залежать від сезонності. Зокрема, болгарський туристичний сервіс пропонує широкий вибір цікавих пізнавальних екскурсій, наприклад, у старовинні міста Созополь, Несебр, Балчіку та ін. В іноземних туристів викликають зацікавлення болгарські міста-музеї, такі як Арбанаси, Банско, села-пам'ятки архітектури, етнографічні музеї та заповідники, наприклад, Боженди, Жеравна, Етика, Рила тощо. На її території знаходиться багато святинь, поклонитися яким приїжджають віряни з усього світу. Шанувальники відпочинкового та культурно-пізнавального туризму теж, як свідчить практика, часто відвідують видатні сакральні-історичні та інші цікаві релігійні об'єкти поблизу місць свого перебування [4].

За експертними оцінками, найбільше до Болгарії з паломницькою метою приїжджають російські, українські, білоруські, молдавські, румунські, сербські, македонські та грецькі туристи, які в переважній більшості сповідують православ'я [8]. Така закономірність спостерігається не випадково, адже основна частина населення Болгарії, за оцінками експертів, теж сповідує православ'я – майже 85 % [7]. Тобто Болгарія є православною країною з дуже давніми та глибокими етнорелігійними традиціями. На її території збереглося багато святинь, яким приїжджають уклонитися віряни з усього світу. Величні монастирі, чудові храми й численні каплиці з цікавою історією приваблюють до себе любителів релігійно-паломницького туризму не тільки з сусідніх православних країн, а й з усього християнського світу. Паломництво та туризм на території Болгарії були розвинуті здавна, хоча й зазнавали значного впливу від іноземних завойовників та сусідніх країн. Географічне положення та зручний вихід до Чорного моря дало змогу цій країні бути в епіцентрі усіх європейських подій – активної торгівлі в період феодалізму, османського поневолення та частих військових дій, включаючи Першу та Другу світові війни. Кожен історичний період у розвитку Болгарської держави наклав свій відбиток на розвиток її культури та релігійний стан, а також сформував основні культурно-мистецькі надбання, або навпаки – знищував їх (табл. 1).

Таким чином, Болгарія – це православна країна, з дуже давніми й глибокими традиціями. Сучасна Болгарська Православна Церква (БПЦ) є незалежною помісною церквою, що займає дев'яте місце в диптиху автокефальних помісних церков. Керує церквою Священний синод єпископів, який очолює Святіший Патріарх Болгарський, митрополит Софійський – Неофіт (Димитров Симеон Миколаїв) [7]. Резиденцією патріарха Болгарського є кафедральний собор Александра невського в м. Софія. Єпископат Болгарської церкви налічує 22 архієреї. БПЦ нараховує 15 єпархій, 13 із яких перебувають у територіальних межах Болгарської держави (рис. 1).

За межами країни функціонує також 2 єпархії БПЦ (Акронська й Детройтська), що духовно опікуються вірянами в США, Канаді, Латинській Америці та Австралії й кількома приходами, серед яких два в Румунії, два – в Угорщині та один – в Австрії [3]. Тобто юрисдикція БПЦ поширюється не тільки на території Болгарії, а й на інші держави світу, де перебувають потужні діаспори болгар – в Європі, Америці та Австралії. БПЦ є однією із найбільш масових у православній спільноті світу, адже чисельність її вірян, за офіційною статистикою, становить близько 8 млн осіб (табл. 2). В єпархіях БПЦ налічується 2620 парафій та служить понад 1500 священників. Окрім того, у цієї церкви

зараз функціонує 120 діючих монастирів, в яких перебуває більше 400 ченців та послушників. На Святій Горі Афон знаходиться болгарський монастир – Зограф [7]. У Болгарії діють дві семінарії (в Пловдиві й Софії) та богословські факультети в Софійському й Свято-Кирило-Мефодієвському університеті в місті Велике Тирново.

Таблиця 1

Основні історичні події та їх вплив на туризм і паломництво в Болгарії*

№ з/п	Рік (дата) події	Назва події	Наслідки	Значення для розвитку культури, паломництва й туризму
1.	681	Хан Аспарух об'єднує болгарські племена	Створення держави	Розпочалася активна торгівля з сусідніми державами та культурний обмін
2.	803–814	Хан Крум створює закони, завойовує Сердику (Софію), доходить до Цареграда	Утвердження й розвиток держави, будівництво багатьох культурних об'єктів	Посилюється торгівля та культурні обміни
3	852–889	Правління князя Бориса I, який хрестить усіх болгар (865) і приймає учнів Кирила та Мефодія	Поширюється християнство й воно стає державною релігією; налагоджуються добросусідські стосунки з слов'янськими землями	З'являються мандрівники до святих місць; зароджуються культурні обміни між сусідніми християнськими державами
4.	893–927	Період правління царя Симеона I	«Золоте століття» Болгарської культури; розбудовується держава; завойовуються нові землі; розвивається архітектура та будівництво	Посилюються обміни з християнськими країнами. Болгарія домінує в освіті та культурі; починається розвиватися паломництво
5.	1331–1371	Правління царя Івана-Олександра	Розквіт Болгарської культури; поділ держави на дві області – Тирновську та Видинську	Налагодження добросусідських відносин та культурних обмінів
6.	1393	Турки завойовують Тирново	Забораються сповідувати християнство на завойованих територіях	Забораються християнські подорожі
7.	1396	Турки завойовують Видин	Болгарія потрапляє під турецьку владу	Забора сповідання християнства й поширення його культури
8.	1762	Монах Паїсій Хілендарський пише «Історію Слов'яноболгарську»	Початок Болгарського відродження	Відроджується паломництво й культурні обміни; започатковується туризм і відпочинок для вельмож
9.	1868–1873	Васил Левскі створює внутрішню протитурецьку революційну організацію	Розпочинаються протестні дії проти османського поневолення	Відстоюються християнські храми та монастирі; відновлюються болгарські національні традиції
10.	1876	Квітневе повстання болгар проти турецької влади	Придушено масовими репресіями	Забора на християнські традиції; знищуються національні культурні твори
11.	1877–1878	Російсько-турецька визвольна війна	Визволення Болгарії від турецького поневолення	Відновлюються християнські храми та монастирі; відроджуються болгарські національні традиції
12.	1879	Установчі збори голосують за Тирновську конституцію й царя	Обирається князь Олександр Батенберг (1879–1886 рр.)	Налагоджується державне й культурне життя в країні

13.	1887	Вибори нового монарха	Обирається князь Фердинанд Сакс-Кобург-Готський (1887–1918)	Налагоджується культурна співпраця з сусідніми державами
14.	1908	Проголошення незалежності Болгарії	Розпочинається новий зовнішньополітичний курс на зв'язки з слов'янськими країнами	Розвивається культурна співпраця з сусідніми державами
15.	1918	Примусова передача влади на користь Бориса III	Змінюються зовнішньополітичний курс на західний вектор; співпраця з Німеччиною	Жорсткішають умови культурних обмінів та утруднено паломництво
16.	1944	Англо-американські війська нападають на Софію; Радянська армія входить у Болгарію 8 вересня (9 вересня)	Державний переворот у країні; Болгарія починає воювати проти Німеччини	Припинено усі культурні процеси й туризм у зв'язку з війною
17.	1947	Мирний договір між Болгарією й державами-переможцями	Прийнята нова конституція, починається комунізація країни й тоталітарне керування	Поширення атеїзму й знищення сакральних об'єктів; розвивається відпочинковий туризм
18.	1989	Початок демократизації Болгарії	Прийнята нова конституція; змінено політичний курс	Намагання подолати культурну кризу в країні
19.	1991	Болгарія стає членом Ради Європи	Налагоджуються зв'язки з країнами Європи	Розвивається міжнародний туризм
20.	1995	Болгарія одержує статус асоційованого члена ЄС	Розпочинається реформування усіх галузей економіки	Долаються кризові явища в туризмі та фінансування культури
21.	1997	Болгарія подає заявку на членство в НАТО	Відбуваються складні реформи в країні	Відбувається переорієнтація на Західну культуру
22.	2004, 2007	Болгарія вступає в НАТО та ЄС	Докорінно змінюється зовнішньополітичний курс	Розвиваються усі сфери туристичного обслуговування й паломництво

* Складено за: [2; 5; 6; 12; 14].

Рис. 1. Розміщення епархій Болгарської Православної Церкви [7]

Порівняльні дані щодо помісних Православних церков*

№ з / п	Назва помісної церкви	Чисельність вірян, тис. осіб	Кількість єпархій	Кількість монастирів	Кількість священників	Кількість приходів
1	Російська	180 000	300	1000	40 500	35 000
2	Константинопольська	5255	63	60	6000	3200
3	Олександрійська	6800	31	5	800	1000
4	Антіохійська	7500	22	32	500	400
5	Єрусалимська	130	4	25	60	65
6	Грузинська	3500	45	170	1300	550
7	Сербська	6400	46	204	1900	3500
8	Румунська	18800	38	475	14600	1174
9	Болгарська	8000	15	120	1500	2620
10	Кіпрська	650	10	40	600	500
11	Елладська	9245	81	598	9300	8000
12	Албанська	700	4	1	100	100
13	Польська	600	8	11	500	230
14	Церква Чеських земель і Словаччини	100	4	4	200	250
15	Американська	1000	14	25	1200	650

* Складено за: [3].

Основні паломницькі сакральні-релігійні об'єкти Болгарії розміщуються рівномірно на території усієї країни, проте значна їх концентрація спостерігається поблизу столичного регіону та в прикордонних територіях, коли монастирі ставали свого роду фортецями віри, що пов'язано з історією розвитку болгарського етносу та частими військовими подіями на території цієї держави в минулому.

За статистичними даними, найбільш відвідуваними іноземними туристами у 2017 р., були сім областей Болгарії – Великотирновська, Бургаська, Смолянська, Варненська, Добричська, Русенська, а також Столичний регіон із його центром – Софією (рис. 2).

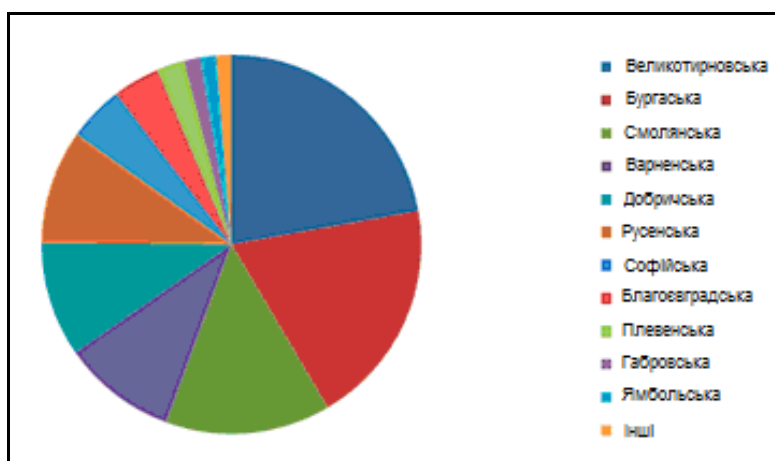

Рис. 2. Регіональна структура прийому іноземних туристів по областях Болгарії в 2017 р. [8]

Часто відвідуваними релігійно-паломницькими центрами Болгарії є більше кілька десятків древніх православних монастирів (табл. 3), серед яких слід назвати Іоанно-Риський чоловічий монастир (т. зв. «Болгарську Лавру»), Бачковський, Троянський, монастир «Аладжі», Земенський, Шипченський, Драгалевський, Басарбовський та інші древні монастирі Болгарії, які мають вражаючу релігійну архітектуру, намолені чудотворні ікони, шедевральні фрески, чудотворні джерела, мощі

святих угодників, древні рукописи та багато іншого. Особливо поважають православні болгари святого великомученика Георгія Побідоносця, на честь якого є багато храмів у цій країні. Його також шанують у Зографському монастирі на Афоні. На території країни збудовано багато монастирів та церков також на честь святої Параскеви П'ятки (П'ятниці). Наприклад, Мулдавський жіночий монастир XIV ст. носить саме її ім'я та має чудотворне джерело, до якого за зціленням очей з'їжджаються паломники з усього світу.

Таблиця 3

Основні релігійно-паломницькі центри Болгарії*

№ з/п	Назва монастиря	Головний храм монастиря	Місце розміщення	Статус монастиря	Час заснування	Головні святині
1	2	3	4	5	6	7
1.	Аладжа	Святої Трійці	за 15 км від м. Варна	музей	XIII–XIV ст.	фреска «Воскресіння Христового»
2.	Преображенський монастир	Преображенський	за 7 км від м. Велике Тирново	діючий, чоловічий	1360 р.	ікона Преображення Господнього
3.	Св. Георгія м-р	Св. Георгія	м. Поморіє	діючий, чоловічий	XIX ст.	чудотворне джерело та ікона св. Георгія
4.	Монастир Оброчиште	Св. Афанасія	за 15 км від м. Чирпан	діючий, чоловічий	IV ст.	ікона св. Афанасія
5.	Хан-Крумський монастир	Успенський	с. Хан-Крум	скельний заповідник	XII–XIV ст.	наскельні розписи
7.	Бачковський м-р	Успенський	за 29 км від м. Пловдив	діючий, чоловічий	1083 р.	ікони «Успіння», «Св. Миколая»
8.	Дрянновський м-р	Архангела Михаїла	за 6 км від м. Дрянново	діючий, чоловічий	XII ст.	ікона Архістратиґа Михаїла
9.	Монастир Петра і Павла	Св. ап. Петра і Павла	с. Бяла-Черква	діючий, чоловічий	1083 р.	ікони «Св. ап. Петра і Павла», «Св. Миколая»
10.	Скельний м-р Диреклята	Преображенський	с. Осмар	скельний заповідник	XII–XIV ст.	залишки наскельних розписів
11.	Басарбовський монастир	Св. Димитрія	за 10 км від м. Русе	діючий, чоловічий	1431 р.	св. колодязь, ікона св. Димитрія Басарабського, мощі св. Хрисанта
12.	Петропавлівський монастир	Св. ап. Петра і Павла	м. Велике Тирново	діючий, чоловічий	1185 р.	ікона «Св. ап. Петра і Павла»
13.	Сокольський м-р	Успенський	за 12 км від м. Габрово	діючий до 1959 р. – чол., зараз – жіночий	1833 р.	чудотворна плащаниця Пресвятої Богородиці
14.	Мевлеві Хане м-р (мусульманський)	Дервішська мечеть	м. Пловдив	музей	1410 р.	розписи сури на стінах
15.	Миглижський м-р	Св. Миколая	с. Миглиж	діючий, жіночий	1233 р.	ікони св. Арханг. Михаїла, св. Миколая, св. Петра
16.	Кліфаревський монастир	Святої Трійці	с. Кліфарєво	діючий, чоловічий	1348 р.	частинки мошей багатьох святих

17.	М-р «Свети Врач» Кукленський	Св. Косьми і Даміана	м. Куклен	діючий, чоловічий	XV–XVI ст.	чудотворне джерело та ікона «40 мучеників Севастійських»
18.	Роженський м-р	Пресвятої Богородиці	м. Мелник	діючий, жіночий	XII–XIII ст.	чудотворна ікона Богородиці
19.	Рильський м-р	Преображенський	м. Рила	світовий, діючий, чоловічий	X ст.	нетлінні мощі св. преп. Іоанна Рильського
20.	Гложенський м-р	Св. Георгія	с. Гложен	діючий, чоловічий	XIII ст.	ікони Богородиці та св. Георгія
21.	Шипченський м-р	Воскресенський	м. Шипка	діючий, чоловічий	1885 р.	саркофаг з останками воїнів
22.	Чирпанський м-р	Св. Афанасія	за 15 км від м. Чирпан	діючий, жіночий	IV ст.	чудотворне джерело та ікона св. Афанасія
23.	Скельний м-р «Розбойще»	Святої Трійці	м. Годеч	діючий, жіночий	IV ст.	ікона св. Трійці
24.	Троянський м-р	Успенський	за 10 км від м. Троян	діючий, чоловічий	XVII ст.	ікони «Успіння», св. Миколая
25.	Араповський м-р	«Страстей Господніх»	с. Арапово	пам'ятник культури нац. знач.	1856 р.	св. джерело, настінні фрески
26.	Калиновський м-р	Св. Миколая	с. Калиново	діючий, чоловічий	1272 р.	ікона «Св. Миколая»
27.	Клісурський м-р	Кирило-Мефодіївський	с. Клісур	діючий, жіночий	XIII ст.	чудотворне джерело та ікона св. Кирила та Мефодія
28.	Мулдавський м-р	Св. Параскеви П'ятниці	с. Мулдава	діючий, жіночий	XIV ст.	чудотворне джерело та ікона св. муч. Параскеви П'ятниці
29.	Алботинський скельний м-р	Воскресіння Христового	с. Градець	пам'ятник культури нац. знач.	XIV ст.	наскельні фрески
30.	Батошевський м-р	Успенський	за 7 км. від с. Батошево	діючий, чоловічий	XIII ст.	чудотворні ікони Богородиці, св. Арханг. Михаїла, Христа Вседержителя
31.	Троїцький м-р	Святої Трійці	с. Сомоводіне	діючий, чоловічий	1070 р.	чудотворна печера св. Феодосія
32.	Кокалянський м-р	Архангела Михаїла	с. Кокаляне	діючий, чоловічий	XIV ст.	чудотворні ікони Богородиці, св. Арханг. Михаїла
33.	Обрадовський м-р	Великомученика Мيني	за 7,5 км від м. Софія	діючий, чоловічий	IV ст.	чудотворне джерело та ікони св. муч. Мيني, Косми і Даміана
34.	Чуриловський м-р	Св. Георгія	с. Чурило	діючий, чоловічий	XIV ст.	чудотворна ікона св. Георгія, фрески «Судний день», Митарства душі»

35.	Врачешський м-р	Сорока Мучеників	с. Врачиш	діючий, жіночий	XII ст.	мощі св. 40 муч., вел. муч. Димитрія, Пантелеє-імона, муч. Харлампія, Трифона, пр. Серафима, част. Животворчого Хреста тощо
36.	Земенський м-р	Іоанна Богослова	с. Земен	діючий, чоловічий	XI ст.	ікона Іоанна Богослова, настінні фрески
37.	Ізворський «Сухо поточе» м-р	Успенський	с. Извор	діючий, чоловічий	XII ст.	чудотворні ікони Богородиці
38.	Кремиковський монастир	Св. Георгія	с. Кремиково	діючий, жіночий	XIV ст.	чудотворні ікони Богородиці та св. Георгія
39.	Баткунський м-р	Св. ап. Петра і Павла	с. Паталеница	діючий, чоловічий	XII ст.	ікона св. Петра і Павла, св. чорна виноградна лоза
40.	Драгалевський «Софійської святої гори» м-р	Успенський	с. Драгалев, поблизу м. Витоша	діючий, жіночий	1345 р.	чудотворна ікона Богородиці «Витошки»
41.	Белазинський монастир	Св. Георгія	за 12 км від м. Пловдив	діючий, жіночий	XI ст.	чудотворні ікони Богородиці та св. Георгія
42.	Лопушанський монастир	Св. пр. Іоанна Предтечі	за 21 км від м. Монтана	діючий, чоловічий	XIX ст.	чудотворні ікони Богородиці та св. Іоанна Предтечі
43.	Горноводенський монастир	Св. Кирика та Уліти	за 2 км від м. Асеновград	діючий, жіночий	XIV ст.	чудотворне джерело та ікони св. муч. Кирика та Уліти, св. муч. Параскеви
44.	Дівотинський м-р	Св. Трійці	с. Дівотин	діючий, чоловічий	927 р.	чудотворні ікони Богородиці та мощі святих угодників
45.	Калоферський м-р	Рождества Богородиці	за 7 км. від м. Калофер	діючий, чоловічий	1640 р.	ікона Рождества Богородиці, мощі багатьох святих
46.	Св. Феодора Стратила м-р	Св. Феодорівський	с. Балаш	діючий, жіночий	XII ст.	ікона св. Феодора Стратилата
47.	Сопотський м-р Святого Спаса	Вознесіння Христового	м. Сопот	діючий, чоловічий	XV ст.	ікона Вознесіння Господнього, частки мощей багатьох святих
48.	Струпецький м-р	Пророка Божого Іллі	с. Струпець	діючий, чоловічий	XIV ст.	ікона св. пророка Іллі
49.	Бакаджишський Спасівський м-р	Преображення Господнього	м. Ямбол	діючий, чоловічий	XVII ст.	ікона Преображення Господнього, чудотворний Хрест

50.	Германський м-р	Св. Іоанна Рильського	с. Герман	діючий, чоловічий	X ст.	ікона з мощами св. Іоанна Рильського
51.	Іскрецький м-р	Успенський	с. Іскрець	діючий, жіночий	XIII ст.	ікона Богородиці, древні фрески
52.	Кабіленський м-р	Рождства Богородиці	с. Кабиле	діючий, жіночий	IV ст.	чудотворна ікона Богородиці та цілюще джерело
53.	Лозенський Спасівський м-р	Вознесіння Господнього	с. Долни-Лозен	діючий, чоловічий	XIII ст.	чудотворна ікона Спасителя та мощі святих угодників
54.	Плаковський м-р	Пророка Божого Іллі	с. Плаково	діючий, чоловічий	XIII ст.	чудотворна ікона Спасителя «Христос Великий Архієрей»
55.	Сливенський Спасівський м-р	Преображення Господнього	м. Сливен	пам'ятник культури нац. знач.	XIII ст.	монастирські руїни
56.	Свищовський Покровський монастир	Покрова Пресвятої Богородиці	м. Свищов	діючий, жіночий	XVI ст.	ікона Богородиці, чудотворне джерело
57.	Мерданський м-р	Сорока мучеників Севастійських	с. Мерданя	діючий, чоловічий	XIII ст.	ікона «40 мучен. Севастійських»
58.	Правешський м-р	Св. великомуч. Феодора Тирона	м. Правец	діючий, чоловічий	1180 р.	чудотворні ікони св. вел. муч. Феодора Тирона та Георгія
59.	Обидимський м-р	Св. великомуч. Пантелеїмона	с. Обидим	діючий, жіночий	1914 р.	чудотворна ікона св. великомуч. Пантелеїмона з част. його мощей
60.	Тетевенський м-р	Пророка Божого Іллі	м. Тетевен	пам'ятник культури нац. знач.	XIV ст.	ікони XVII ст. «Іоанн», «Св. Константин та Олена», «Пророк Ілія» та ін.
61.	Зеленіковський монастир	Св. Іоанна Предтечі	м. Троян	діючий, чоловічий	1832 р.	ікона св. Іоанна Предтечі й багато часток мощей святих
62.	М-р «Света Зона»	на честь ікони Богородиці «Спелеотиса»	м. Мелник	діючий, чоловічий	XIII ст.	ікона Богородиці «Спелеотиса»
63.	М-р «Врачански балкан»	Святої Трійці	м. Враца	пам'ятник культури нац. знач.	XIV ст.	руїни монастиря
64.	Самоковський	Покрова Пресвятої Богородиці	м. Самоков	діючий, жіночий	1772 р.	чудотворні ікони Богородиці
65.	Шишмановський монастир	Успенський	с. Чамурлія	діючий, жіночий	1927 р.	ікона Богородиці, чудотворне джерело
66.	Биштреський м-р	Св. апостола Іоанна Богослова	с. Биштрес	діючий, чоловічий	XVI ст.	ікона св. апостола Іоанна Богослова

67.	Кладницький м-р	Св. Миколая	с. Кладница	діючий, чоловічий	1830 р.	ікона св. Миколая, два чудотворних джерела
68.	Пасарелський м-р «Мала Свята гора»	Св. ап. Петра і Павла	с. Пасарел	діючий, чоловічий	XV ст.	ікона «Св. ап. Петра і Павла»
69.	Сеславський м-р	Св. Миколая	с. Сеслав	діючий, чоловічий	XVI ст.	ікона св. Миколая
70.	Чипровський м-р	Св. Іонна Рильського	с. Чипровци	діючий, чоловічий	X ст.	ікона св. Іонна Рильського з мощами
71.	Предтеченський монастир	Св. Іоанна Предтечі	м. Кирджалі	діючий, чоловічий	VI–VII ст.	ікона св. Іоанна Предтечі
72.	Монастир апостола Луки	Св. ап. Луки	с. Граница	діючий, чоловічий	X ст.	ікона св. ап. Луки
73.	М-р Святої Трійці	Святої Трійці	с. Рибарица	діючий, чоловічий	1158 р.	древнє Євангеліє та чудотворні ікони
74.	Кричимський м-р	Рождства Богородиці	с. Кричим	діючий, чоловічий	XV–XIX ст.	чудотворні ікони Богородиці
75.	Осеновладський м-р «Семи престолів»	Основних свят Пресвятої Богородиці	м. Свог	пам'ятник культури нац. знач.	XI ст.	чудотворні ікони Богородиці
76.	Черепишський монастир	Успенський	м. Черепиш	діючий, чоловічий	XIV ст.	багато чудотворних ікон та частинок мощей святих
77.	Алинський м-р	Преображення Господнього	с. Алино	пам'ятник культури нац. знач.	XVI–XVII ст.	руїни монастиря

* Складено за: [2; 5; 6; 7; 12; 14].

Найбільш шанованим та відвідуваним іноземними туристами, у тому числі й українськими паломниками, є древній Іоанно-Рильський монастир X ст. Він був заснований великим молитвеником, подвижником і чудотворцем – ченцем Іоанном Рильським, нетлінні моці якого до цих пір зберігаються у цій обителі. Монастир уключений у перелік всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Він розміщений за 119 км на південь від Софії, у мальовничих горах Рила, на висоті 1147 м. Цей діючий чоловічий монастир у різні періоди свого розвитку займав вагоме значення в духовному житті не тільки болгарського етносу, а й усіх слов'янських та християнських народів, а особливо у період турецької навали й панування Османської імперії [2]. Архітектура монастирського комплексу нагадує Афонські монастирі-фортеці, наприклад – болгарський Зограф, із головним храмом у центрі та стінами-келіями по периметру. В монастирі також перебуває чудотворний образ Пресвятої Богородиці «Одигитрія». Цей древній осередок чернецтва в Болгарії постійно приваблює своєю архітектурою та іншими сакральними багатствами не тільки паломників з усієї країни, а й багатьох іноземних гостей.

Бачковський монастир XV ст. був заснований грузинським князем Григорієм Бакуріаном, який згодом прийняв чернецтво й заснував тут грузинську православну общину з числа ченців-земляків. Згодом цей монастир володів великими багатствами, землі якого тягнулися до грецького міста Салоніки. Розміщується монастир за 29 км від м. Пловдив, на березі річки Асеніци. Фахівці вважають, що за масштабом, архітектурним та мистецько-культурним значенням його можна порівняти до Рильського монастиря [11].

Троянський монастир є третім не тільки за величиною й значенням паломницько-релігійним центром Болгарії, а й за частотою відвідування паломників та числом прочан [7]. Троянський монастир – це єдиний уцілілий православний монастирський комплекс періоду османського поневолення Болгарії. Він розміщений на півдні країни, за 6 км від м. Мелник.

Монастир «Шипка» є національним символом болгарської нескореності й був збудований на честь звільнення країни від османського ярма у результаті переможної російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Тут знайшли свій останній спочинок не тільки полегли православні воїни, а й значна їх частина, що після закінчення війни вирішила прийняти чернецтво. Араповський монастир на честь «Страстей Господніх» є національно-історичним пам'ятником культури Болгарії. Сюди часто привозять іноземних туристів, щоб вони насолодилися чудовими пейзажами, залишками древньої культової архітектури та вражаючими фресками й цікавою історією монастиря. Земенський монастир розміщений за 76 км на південний схід від Софії, в долині річки Струма. Він був збудований ще в XIII ст. У період турецького панування монастир був, за винятком уцілілої церкви Іоанна Богослова, зруйнований і відродив свою діяльність лише в XIX ст. [12].

Діючий жіночий Роженський монастир на честь Рождества Пресвятої Богородиці знаходиться поблизу м. Мелник. Він був збудований у XII–XIII ст. й чудово зберігся до наших днів. Тут перебуває відома чудотворна ікона Богородиці. Драгалевський Успенський жіночий монастир знаходиться за 3 км від м. Софія. Він був заснований у XIV ст. Тут перебуває Витошська чудотворна ікона Богородиці. Монастир «Оброчиште» знаходиться за 15 км від м. Чирпан. Він був заснований святителем Афанасієм Олександрійським в 344 р. [6]. Тетевенський монастир Пророка Божого Іллі є пам'ятником культури національного значення. Він був збудований у XIV ст. В ньому зберігаються відомі чудотворні ікони XVII ст., які становлять значну мистецьку та культурно-духовну цінність для болгарського народу – «Іоанн Хреститель», «Св. Константин та Олена», «Пророк Ілля» та ін. Белацинський жіночий монастир XI ст. св. Георгія знаходиться за 12 км від м. Пловдив. Тут перебувають чудотворні ікони Богородиці та св. Георгія.

Відомим паломницьким центром Болгарії є монастир св. Петра й Павла, який розташовується на висоті 1650 м. над рівнем моря в Західних Родопах, неподалік від міжнародного туристичного центру Бяла-Черква, за 30 км на південний захід від м. Пловдив. Обрадовський чоловічий монастир на честь великомученика Мине завжди радо приймає численних паломників, які приїжджають вклонитися його чудотворній іконі з мощами та напитися святої води з цілющого джерела святих безсрібників і лікарів Косьми й Даміана. Він був збудований у IV ст. й розміщується за 7,5 км від сучасної столиці країни – м. Софія.

У Болгарії існує древня традиція будівництва скельних монастирів, де у висічених стінах гір і природних кам'янистих печерах, розміщуються численні чернечі келії та церкви. Багато з них дійшли до нашого часу й становлять значний туристично-паломницький інтерес. Серед таких слід вказати монастир «Аладжі». Він розміщений за 15 км від м. Варна та є найбільш відвідуваним паломниками скельним середньовічним монастирем Болгарського Причорномор'я, який був заснований ченцями-відлюдниками під час Другого Болгарського царства в XIII–XIV ст. Богородичний монастир «Света Зона» XIII ст. розміщується неподалік м. Мелник. У ньому перебуває чудотворна ікона Богородиці «Спелеотиса», до якої приїжджають численні паломники за душевним та тілесним зціленням. Скельний монастир «Дирекліята» входить до групи декількох печерних обителів, які були збудовані у XII–XIV ст. Вони являють собою цілий скельний монастирський комплекс середньовічних церков і чернечих келій, що видобані у південних та південно-східних скелях Шуменського плато. Сюди часто люблять приїжджати спелеологи та молодь, а також звичайні паломники з усього світу.

Басарбовський скельний монастир розміщений у долині річки Русенські Лом, за 10 км від м. Русе. Тут знаходяться мощі св. Димитрія Басарбовського. Албутинський скельний монастир знаходиться в горах поблизу с. Градец і Раброво. Скельний жіночий монастир IV ст. Святої Трійці з цікавою місцевою назвою «Розбойще» та древніми легендами про те, що тут колись у природних печерах переховувалися розбійники, розташовується поблизу м. Годен. У ньому перебувають численні святині, у тому числі й частки мощей багатьох угодників Божих, древня ікона св. Трійці та інші монастирські реліквії. Він є часто відвідуваним не тільки місцевими паломниками, а й зарубіжними.

Багато паломницьких об'єктів знаходиться у столиці Болгарії – м. Софії, наприклад, величний кафедральний собор Олександра Невського, який є візитною карткою міста, а також собор Святої Софії – один із головних храмів країни, церква св. Георгія та св. Миколи (т. зв. «Руська» церква) тощо. В її передмісті розташована церква «Святого Бояна» – пам'ятник ЮНЕСКО [4]. В місті-заповіднику Велике Тирново (древня столиця Другого Болгарського царства) знаходяться церкви св. Димитрія Солунського XI ст. та св. Сорока мучеників (1230 р.), які часто відвідують іноземні релігійні туристи. У місті-музеї Несебр (за 17 км від м. Бургас), що було в 1983 р. включено у Всесвітню спадщину, знаходиться багато сакральних-архітектурних пам'яток болгарської національної культури.

Отже, Болгарія має значні духовно-паломницькі ресурси для подальшого розвитку міжнародного релігійно-паломницького туризму. Однак, за оцінками експертів, цьому заважає багато різнопланових негативних чинників, оскільки ця держава не є конкурентоспроможною на ринку туристично-готельних послуг серед країн ЄС [13]. Серед основних проблем функціонування сучасного туристичного комплексу Болгарії, на нашу думку, слід вказати його слабку й часто бюрократизовану законодавчу базу, що обмежує іноземну інвестиційну діяльність; недостатню управлінську політику держави у сфері раціонального використання туристичних ресурсів, включаючи релігійно-паломницькі, а також непродуктивні фінансово-управлінські заходи щодо розподілу отриманих коштів від туризму та можливостей їх спрямування на подальший розвиток туристичної інфраструктури й налагодження туристичного сервісу; слабку кадрову підготовку місцевих туристичних фірм та нестачу кваліфікованих гідів-перекладачів із знаннями специфіки щодо організації паломницьких турів і володінням англійською мовою; недостатню рекламно-інформаційну діяльність у галузі туристичного обслуговування населення та низьку конкурентоспроможність рекламно-туристичної продукції на міжнародному туристичному рівні; недостатню розвиненість інфраструктурно-готельного комплексу для обслуговування іноземних туристів; катастрофічний стан місцевих доріг та збої в роботі пасажирського транспорту з обслуговування пасажирів; важкодоступність до віддалених від Столичного та Приморського регіонів релігійно-паломницьких центрів тощо [10]. Проте релігійно-паломницький туризм має тут хороші перспективи, так як основний контингент паломників із сусідніх православних країн є невибагливим щодо отримання комфортабельних туристичних та додаткових обслуговуючих послуг. Окрім того, за висновками експертів, вартість паломницьких турів у Болгарію становить у середньому 350 євро, що може мати значний попит на такий вид туристичного обслуговування у багатьох християнських країнах світу з перехідною економікою [15]. Сприяє розвитку міжнародного паломницького туризму також і те, що ця держава має безвізовий режим із багатьма країнами Європи.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, Болгарія має добрі перспективи для розвитку релігійно-паломницького туризму. Керівництво країни докладає значних зусиль, щоб доходи від туризму не були сезонними. Цьому повинні сприяти культурний, гастрономічний, виставковий та паломницький туризм, що потребує подальшого наукового узагальнення.

Джерела та література

1. Божинова М. Экономический потенциал Болгарии. Путеводитель инвестора / М. Божинова, П. Пейковска, К. Жекова. – М. : Центр пром. Республики Болгария в Москве, 2008. – 160 с.
2. Бойкикева К. Болгарская православная церковь. Исторический очерк / К. Бойкикева. – София : Любомъдрие, 2005. – 540 с.
3. Информация о поместных Православных Церквях в цифрах и графиках [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://pravlife.org/ru/content/pravoslavnye-cerkvi-v-cifrah>
4. Информация о туризме в Болгарии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rubulgaria.com/>
5. Николов А. Место и роль Болгарии в средневековой полемике православного Востока против католического Запада (на основе славянских переводных и оригинальных текстов XI–XIV вв.) / А. Николов // Материалы XVIII Ежегодной богословской конференции Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. – Т. 1. – М. : Изд-во Прав. Св.-Тихоновского гум. ун-та 2008. – С. 123–127.
6. Николова Бистра. Православните църкви през българското средновековие IX–XIV в. / Бистра Николова. – София : Изд. БАН, 2002. – 320 с.

7. Офіційний сайт Болгарської Православної Церкви [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bg-patriarshia.bg
8. Офіційний сайт Болгарського союзу туристів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.btsbg.org/index.php>
9. Офіційний сайт Євростату [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat/>
10. Патійчук В. О. Основні проблеми розвитку туристичного комплексу Болгарії / В. О. Патійчук, О. В. Філон // Наук. вісн. Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Серія : Географічні науки. – Луцьк : Вежа-Друк. – 2018. – № 3 (376). – С. 113–121.
11. Подорожі до Болгарії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bulgariatravel.org/ru/index.php>
12. Снегаров Ив. История на Охридската архиепископия / Ив Снегаров. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://knigite.abv.bg/is/index.html>
13. Сравнительные данные Болгарии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.bolgari.ru/>
14. Съевев Тодор. Самостояна народностна църква в Средновековна България / Тодор Съевев. – София : Синадално издателство, 1987. – 210 с.
15. Ціни на відпочинок у Європі: Болгарія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.evropa.org.ua/country/bulgaria/>.

References

1. Bozhynova M. Ekonomicheskiy potentsyal Bolharyu. Putevodytel ynvestora / M. Bozhynova, P. Peikovska, K. Zhekova. – М. : Tsentr prom. Respublyky Bolharyia v Moskve, 2008. – 160 s.
2. Boikykeva K. Bolharskaya pravoslavnaia tserkov. Ystorycheskiy ocherk / K. Boikykeva. – Sofyia : Liubomudrye, 2005. – 540 s.
3. Ynformatsiya o pomestnykh Pravoslavnykh Tserkviakh v tsyfrakh v hrafykakh [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa : <https://pravlife.org/ru/content/pravoslavnye-cerkvi-v-cifrah>
4. Ynformatsiya o turyzme v Bolharyi [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa : <http://rubulgaria.com/>
5. Nykolov A. Mesto y rol Bolharyi v srednevekovoi polemyke pravoslavnoho Vostoka protyv katolycheskoho Zapada (na osnove slavianskykh perevodnykh y oryhynalnykh tekstov XI–XIV vv.) / A. Nykolov // Materyaly XVIII Ezhehodnoi bohoslavskoi konferentsyi Pravoslavnoho Sviato-Tykhonovskoho humanyтарноho unyversyteta. – Т. 1. – М. : Yzd-vo Prav. Sv.-Tykhonovskoho hum. un-ta 2008. – S. 123–127.
6. Nykolova Bystra. Pravoslavnyte tserkvy prez belharskoto srednovekovye IX–XIV v. / Bystra Nykolova. – Sofyia : Yzd. BAN , 2002. – 320 s.
7. Ofitsiyni sait Bolharskoi Pravoslavnoi Tserkvy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa : www.bg-patriarshia.bg
8. Ofitsiyni sait Bolharskoho soiuzu turystiv [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa : <https://www.btsbg.org/index.php>
9. Ofitsiyni sait Yevrostatu [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa : <http://ec.europa.eu/eurostat/>
10. Patiichuk V. O. Osnovni problemy rozvytku turystychnoho kompleksu Bolharii / V. O. Patiichuk, O. V. Filon // Naук. visn. Skhidnoievrop. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky. Serii : Neohrafichni nauky. – Lutsk : Vezha-Druk. – 2018. – № 3 (376). – S. 113–121.
11. Podorozhi do Bolharyi [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa : <http://www.bulgariatravel.org/ru/index.php>
12. Sneharov Yv. Ystoryia na Okhrydskata arkhyepyskopyia / Yv Sneharov [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa : <http://knigite.abv.bg/is/index.html>
13. Sravnytelnye dannye Bolharyi [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa : <http://www.bolgari.ru/>
14. Sebev Todor. Samostoina narodnostna tsyrkva v Srednovekovna Belharyia / Todor Sebev. – Sofyia : Synodalno yzdatelstvo, 1987. – 210 s.
15. Tsiny na vidpochynok u Yevropi: Bolhariia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa : <http://www.evropa.org.ua/country/bulgaria/>.

Патійчук Віктор. Пространственные особенности развития религиозно-паломнического туризма в Болгарии. Исследовано предпосылки развития религиозно-паломнического туризма в Болгарии. Изучено влияние различных факторов на развитие религиозно-паломнического туризма в стране. Показана роль исторических факторов на формирование туризма и паломничества в исследуемой стране. Установлена взаимосвязь отдельных отраслей туристического обслуживания населения и роль в этом процессе культурно-сакральных объектов. Раскрыто значение религиозно-паломнического туризма для развития экономики государства. Рассмотрено географию религиозно-паломнических центров Болгарии и описаны их главные

святыни. Указаны основные религиозно-паломнические центры страны. Определены главные проблемы и обобщенно перспективы развития религиозно-паломнического туризма в Болгарии.

Ключевые слова: религиозно-паломнический туризм, факторы развития религиозно-паломнического туризма, паломничество, сакральные объекты, религиозно-паломнический центр, Болгария.

Patiychuk Victor. Spatial Features of the Development of Religious-Pilgrimage Tourism in Bulgaria. The preconditions of development of religious-pilgrimage tourism in Bulgaria are investigated. The influence of various factors on the development of religious pilgrimage tourism in the country is studied. The role of historical factors on the formation of tourism and pilgrimage in the studied country is shown. The interrelation of certain sectors of tourist service of the population with the role of cultural and sacred objects in this process is established. The significance of religious-pilgrimage tourism for the development of the state economy is revealed. The geography of the religious-pilgrimage centers of Bulgaria is considered and their main shrines are described. The main religious-pilgrimage centers of the country are specified. The main problems and the prospects of development of religious pilgrimage tourism in Bulgaria are generalized.

Key words: religious-pilgrimage tourism, factors of development of religious-pilgrimage tourism, pilgrimage, sacred objects, religious-pilgrimage center, Bulgaria.

Стаття надійшла до редколегії
11.01.2019 р.